

بسم الله الرحمن الرحيم

بانگداری بدون ربا

از نظریه تا تجربه

www.ketab.ir

نظربور، محمدنقی، ۱۳۴۲-

بانکداری بدون ربا؛ از نظریه تا تجربه / محمدنقی نظربور، سیدعباس موسویان. - قم: دانشگاه مفید؛ تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۳. ۴۳۶ص.

بها: ۱۹۵۰۰۰ریال

ISBN: 978-964-8092-61-5

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار)

کتابنامه: ص[۴۱۷] - ۴۲۷.

نمایه.

چاپ اول.

۱. بانک و بانکداری (اسلام). ۲. اسلام و اقتصاد. ۳. سیاست پولی - جنبه های مذهبی - اسلام. ۴. بهره و ربا - جنبه های مذهبی - اسلام. الف. موسویان، عباس، ۱۳۳۹ - نویسنده همکار ب. عنوان

۱۳۹۳ پ ۲۳۰/۲۲/ن

کنگره:

۲۹۷/۴۸۳۳

دیویی:

۲۸۰۸-۹۳-ن

کتابخانه ملی ایران:

بانکداری بدون ربا

از نظریه تا تجربه

محمد نقی نظرپور

دانشیار دانشگاه مفید

سیدعباس موسویان

دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

باتکداری بدون ربا

از نظریه تا تجربه

دکتر محمدنقی نظریور و دکتر سیدعباس موسویان

- ویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار ● طراح جلد: حسین خزایی ● صفحه‌آرا: مهدی پاشازاده
- ناشر: انتشارات دانشگاه مفید / مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام
- تاریخ نشر: زمستان ۱۳۹۳ ● نوبت چاپ: اول ● چاپ: کلوردی ● شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
- شابک: ۵-۶۱-۸۰۹۲-۹۶۴-۹۷۸ ● قیمت: ۱۹۵۰۰۰ ریال

قم - انتهای بلوار شهید صدوقی - دانشگاه مفید

تلفن: ۰۲۵۳۲۱۲۰۳۲۶ / تلفکس: ۰۲۵۳۲۹۰۵۴۸۸ / شماره: ۰۲۵۳۲۹۳۵۱۷۷ / صندوق پستی: ۳۷۱۸۵-۳۶۱۱

entesharat@mofidu.ac.ir

تهران - خیابان حافظ جنوبی - خیابان کامران صالح - کوچه حسن شاطری - پلاک ۶ - دفتر دانشگاه مفید

تلفن: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۵ / شماره: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۴

نماینده‌ی بخش: تهران - بزرگراه افریقا - بین بلوار گلشهر و ناهید - خیابان گلغام - پلاک ۱ - شرکت بازرگانی کتاب گستر / تلفن: ۰۲۱۲۲۰۵۰۳۲۶

فهرست اجمالی مطالب

۲۵.....	مقدمه.....
۳۳.....	فصل اول: بانک در نظام سرمایه‌داری (پیدایش، تطور و تکامل)
۳۷.....	تاریخ پیدایش بانک.....
۴۲.....	نقش اقتصادی بانک‌ها.....
۴۷.....	پیشینه بانکداری اسلامی.....
۵۱.....	رشد بانکداری اسلامی.....
۵۷.....	تاریخچه پیدایش بانکداری در ایران.....
۶۷.....	فصل دوم: جایگاه بانک در نظام اقتصادی اسلام
۷۴.....	جایگاه بانک در نظام اقتصادی سرمایه‌داری.....
۷۷.....	جایگاه بانک در نظام اقتصادی اسلام.....
۸۱.....	ضرورت بانک در اقتصاد اسلامی.....
۸۵.....	شباهت‌ها و تفاوت‌های بانک‌های اسلامی و ربوی.....
۹۷.....	فصل سوم: اهداف، وظایف و کارکردهای بانک در نظام اقتصادی اسلام
۱۰۰.....	هدف‌های بانک در نظام اقتصادی اسلام.....
۱۰۶.....	وظایف بانک در نظام اقتصادی اسلام.....
۱۰۸.....	کارکردهای بانک در نظام اقتصادی اسلام.....
۱۲۹.....	فصل چهارم: ماهیت بانک در نظام اقتصادی اسلام
۱۳۲.....	ماهیت بانکداری رایج (ربوی).....
۱۳۵.....	ماهیت بانکداری اسلامی.....
۱۵۵.....	فصل پنجم: مالکیت و مدیریت بانک در نظام اقتصادی اسلام
۱۵۸.....	مالکیت بانک در اقتصاد اسلامی.....
۱۶۴.....	نگاه مصوبات و قوانین به مالکیت و مدیریت بانک‌ها.....

مشکلات پیش روی بانکداری	۱۷۱
مدل مطلوب مالکیت بانک‌ها در اقتصاد اسلامی	۱۸۱
فصل ششم: ساختار بانک‌های بدون ربا	۱۹۵
نگاهی اجمالی به ساختارهای بانکداری بدون ربا	۱۹۸
مشکلات و نارسایی‌های ساختار فعلی بانکداری بدون ربا در ایران	۲۰۹
ساختار پیشنهادی بانکداری بدون ربا	۲۱۲
فصل هفتم: بانک مرکزی و سیاست پولی در نظام اقتصادی اسلام	۲۴۷
بانک مرکزی در بانکداری رایج	۲۵۰
ابزارهای سیاست‌های پولی رایج	۲۵۳
بانک مرکزی در نظام اقتصادی اسلام	۲۷۰
استقلال بانک مرکزی	۲۷۹
بررسی ذخایر سبده‌های بانکی در نظام اقتصادی اسلام	۲۸۲
فصل هشتم: چالش‌های بانکداری بدون ربا	۳۰۳
مشکل‌های بانکداری اسلامی	۳۰۵
مشکلات مربوط به بانکداری اسلامی	۳۳۲
فصل نهم: شاخص‌های نظارتی (کنترل اسلامی بودن عملکردها و فرآیندها)	۳۷۷
نظارت بر بانک‌ها	۳۸۱
شاخص‌های ارزیابی نظام بانکداری اسلامی	۴۰۰
پیشنهادهای و راهکارها	۴۰۹

پیش گفتار

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾^۱

اگر مردم شهرها و آبادی‌ها ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند، برکات آسمان و زمین را بر آن‌ها می‌گشاییم. برکات، انواع خیر کثیر، از قبیل امنیت و آسایش و سلامتی و مال و اولاد است که غالباً انسان با نداشتن آن‌ها آزمایش می‌شود. برکات، مجرای است که نعمت‌های الهی از آن مجرا بر آدمیان جریان می‌یابد. البته این هنگامی اتفاق می‌افتد که مردم به خداوند متعال ایمان آورند و تقوای الهی پیشه کنند و گرنه این مجرا بسته می‌شود و جریان نعمت قطع می‌گردد. گشایش ابواب برکات، از ایمان و تقوای جمعی افراد جامعه منبعت است، نه ایمان بعضی از آنان، زیرا کفر و فسق توده مردم با ایمان و تقوای چند نفر، باز هم آثار منفی خود را بر جای می‌گذارد.^۲ همان‌طور که قرآن کریم بیان می‌دارد، دوری از ذکر و یاد خداوند، سبب زندگی تنگ و سخت خواهد شد: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾^۳ و هرکس از یاد من روی بگرداند، درحقیقت زندگی تنگ [و سختی] خواهد داشت و در روز قیامت او را نابینا محسوس می‌کنیم.

۱. اعراف، آیه ۹۶.

۲. سید محمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، (چاپ سوم، ۱۳۹۳ ق)، ج ۸، مؤسسه اسماعیلیان، قم.

۳. ۱۳۷۲، ص ۲۰۱.

۳. طه، آیه ۱۲۴.

کسی که خدا را در زندگی خود فراموش کند و از یاد او فاصله گیرد، دیگر چیزی غیر دنیا نمی‌ماند که وی به آن دل ببندد و آن را مطلوب یگانه خود قرار دهد و در نتیجه، همه کوشش‌های خود را در آن منحصر می‌کند و فقط به اصلاح زندگی دنیایش می‌پردازد و روز به روز آن را توسعه بیشتری می‌دهد و به بهره‌مندی از آن سرگرم می‌شود. این معیشت او را آرام نمی‌کند، چه کم باشد و چه زیاد، زیرا هرچه از آن به دست آورد، نفسش به آن حد قانع نمی‌شود و دائماً به زیاده‌تر از آن چشم می‌دوزد، بدون این که حرص و سختی‌اش به پایان رسد؛ پس چنین کسی دائماً در تنگنا به سر می‌برد.^۱

بنابراین هر قدر جامعه از احکام اسلامی اعراض کند و در عرصه اقتصادی به پدیده بسیار زشت و شنیعی مانند «ربا» نزدیک شود، چنین جامعه‌ای باید منتظر زندگی ناگوار باشد و یا این که لاقابل برکات خداوند همواره بر آنان نازل نشود که عدم نزول برکات نیز خود عاملی برای زندگی ناگوار خواهد بود. براساس فلسفه فقه اسلامی، هیچ رفتار و واقعه‌ای در زندگی فردی و اجتماعی انسان حداقل از یک حکم شرعی خالی نیست. بنابراین هیچ رفتار، واقعه، موضوع و پدیده اقتصادی نیز در زندگی فردی و اجتماعی وجود ندارد که در بردارنده یکی از احکام شرعی نباشد؛ احکامی که از آن به عنوان «احکام فقهی اقتصادی» نام برده می‌شود.

به دلیل آن که احکام و قوانین اسلامی درمورد رفتارها و پدیده‌های اقتصادی زندگی با احکام و قوانین نظام‌های دیگر متفاوت است، اسلام می‌خواهد که نظام زندگی متفاوت از سایر نظام‌های اقتصادی مثل لیبرالیسم ترسیم کند. در این چارچوب به لزوم دوری از ربا در دستورهای اسلام به عنوان شاخص و معیاری در بانکداری توجه شده است، به‌طوری که در آیات فراوانی، از جمله آیات ذیل با عبارت‌های مختلف به ترک ربا دستور اکید داده است:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾^۲ ای کسانی که

ایمان آورده‌اید، از خدا پروا کنید و اگر مؤمنید، آنچه از ربا باقی مانده است، واگذارید.

﴿وَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾^۳

۱. طباطبایی، همان، ج ۱۴، ص ۲۲۶.

۲. بقره، آیه ۲۷۸.

۳. بقره، آیه ۲۷۹.

پس اگر چنین نکردید، بدانید به جنگ با خدا و فرستاده وی برخاسته‌اید و اگر توبه کنید، سرمایه‌های شما از خودتان است. نه ستم می‌کنید و نه ستم می‌بینید.

بحران مالی - اعتباری سال ۲۰۰۸ میلادی که در اقتصاد غرب به وجود آمده است، دلایل متعددی دارد که یکی از آن‌ها کاربرد وسیع و حاکمیت گسترده معاملات ربوی در بازارهای مالی و پولی می‌باشد. در واقع وقتی که در نظام اقتصادی، نرخ بهره عامل ثابت و از پیش تعیین شده‌ای برای تخصیص منابع پولی در قالب قرارداد قرض در یک نظام اقتصادی محسوب شود، بازار پول از هماهنگی با بخش واقعی خارج خواهد شد، زیرا عامل تخصیص منابع، نه ملاحظات بخش واقعی اقتصاد، بلکه عرضه و تقاضای پول در بازار پول است و این عدم هماهنگی، در نهایت به ناسازگاری و ایجاد عدم تعادل در اقتصاد منجر می‌شود که پی‌آمد آن مختل شدن گردش متوازن پول و کالا خواهد بود.

ریشه اصلی این بحران‌ها، شکندگی بازارهای مالی و ناهماهنگی آن با بازار کالا است. این ناهماهنگی‌ها زمانی ایجاد شد که پول نقشی فراتر از وسیله مبادله در اقتصاد ایفا کرد و برای آن قیمتی (نرخ بهره) فارغ از بخش واقعی اقتصاد تعیین شد. بدین ترتیب، پول مانند کالاها مبادله شد و بازار پول و بازار کالا به صورت مجزا شکل گرفت.

در این تحقیق، نظریه نظام بانکی بدون ربا با استفاده از تجربیات جمهوری اسلامی ایران و در عین حال، بدون محصور شدن در شرایطی ارائه می‌شود که در ایران حاکم است؛ یعنی این نظریه در چارچوب نظام بانکی و عمدتاً مطابق فقه امامیه طراحی می‌گردد و بنابراین با توجه به جنبه‌های فقهی، قابلیت اجرا در سایر کشورها را دارد. البته در صورتی که بانک مرکزی آن کشورها ضمن پذیرش سازوکار و قواعد و قوانین نظام بانکی اسلامی بخواهند بر آن بانک‌ها نظارت کنند.

نکته‌ای که باید در تدوین نظریه بانکی بدون ربا به آن توجه ویژه کرد این است که گرچه بانک در نظام اسلامی، باید نظیر سایر مؤسسات اقتصادی بنگاه اقتصادی سودآور باشد، اما سودآوری، تنها هدف بانک در این نظام نیست، بلکه بانک اسلامی باید ضمن اجتناب از ربا و رباخواری و معاملات باطل در مبادلات بانکی، به گسترش روحیه مشارکت مردم در رشد و توسعه اقتصادی جامعه و به سهم خود، به نهاده شدن ارزش‌های والای اسلامی، نظیر عدالت اقتصادی و اجتماعی نیز کمک کند. البته این بدان معنا نیست که بانک‌های خصوصی نیز باید تماماً ارزش‌های

اجتماعی را مدنظر داشته باشند، بلکه مقصود، حاکمیت قانون‌مندی‌هایی بر نظام بانکی است که در صورت تحقق آن، هدف‌های اجتماعی اسلام به گونه‌ای مطلوب‌تر محقق خواهد شد.

بنابراین در این کتاب تلاش شده است که تا حد امکان، دست آوردها و ادبیات علمی حدود سه دهه محققان اقتصاد اسلامی دربارهٔ مباحث مربوط به بانکداری بدون ربا و بانکداری اسلامی مطرح شود و متناسب با بضاعت علمی، نقد و بررسی گردد و راهکارهایی جهت حل مشکلات و چالش‌های بانکداری کشورمان ارائه شود. این کتاب برای تدریس در مقاطع کارشناسی ارشد رشته‌های اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی و رشته‌های مرتبط پیشنهاد می‌شود.

شایسته است مقام علمی همه نویسندگان، استادان و محققان این رشته علمی، خصوصاً شهید بزرگوار آیت‌الله سید محمد باقر صدر، مبدع نظام بانکداری بدون ربا را ارج نهم و بر روح بلند او درود فرستیم و از خداوند، توفیق روزافزون همه کسانی را آرزو کنیم که در این عرصه با قلم و قدم خویش، هم‌اکنون نیز مجاهدانه تلاش می‌کنند. لازم است از رئیس وقت کمیسیون مطالعات اسلامی و دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای امیرعلی لطفی و اعضای محترم کمیته اقتصاد و مدیریت آن کمیسیون که زمینه انجام و به سامان رساندن این تحقیق را فراهم نموده‌اند و نیز ارزیابان گرامی، آقایان حجج الاسلام والمسلمین دکتر سعید فراهانی‌فرد و دکتر مجید رضایی که با نظریات ارزشمند و صائب خود بر غنای این تحقیق افزودند و همچنین از همه دانشجویان و دانش‌آموختگان کارشناسی ارشد دانشگاه مفید که در روند تحقیق با این پژوهش همراه بودند، خصوصاً خانم‌ها محبوه ابراهیمی، فاطمه رضایی و آقایان روح‌الله عبادی و یحیی لطفی‌نیا قدردانی و تشکر نماییم.

از انتشارات دانشگاه مفید، آقایان محسن ابوالفتحی مدیر محترم انتشارات، مهدی پاشازاده، مجید نسیمی و همچنین آقای ابوالفضل طریقه‌دار ویراستار ادبی متن که این اثر با همت آنان به زیور طبع آراسته شد نیز کمال تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

والحمد لله اولاً و آخراً

محمدنقی نظرپور

سید عباس موسویان

۱۳۹۳/۰۹/۲۳